

нові імена у науці, а цілі наукові напрямки, які наблизили академічну науку до потреб практики. Причому практичність цих досліджень значною мірою визначалася намаганням використовувати здобуті наукою результати для раціоналізації державного управління та політичного процесу у країнах що розвиваються. Достатньо згадати Г. Мюрдала, який хоча зазвичай і не «перебуває» у списках «модернізаторів», але зробив своїми академічними дослідженнями і своєю особистою працею дуже багато для формування модернізації, як певного інтелектуального руху з «виходом» на практику управління.

У контексті такого руху слід сприймати й розповсюдження практики наздоганяючого розвитку, яка стала популярною серед урядів країн Азії та Латинської Америки. Тут намагання вирватися з обійми бідності стимулювало звернення деяких держав цих регіонів до моделей проривного розвитку, які мали скоротити розрив між багатими та бідними країнами за рахунок чітко розробленої та науково обґрунтованої стратегії руху. Особливо підкреслимо – стратегії, яка ґрунтувалася на осмисленій практиці інших країн, а не на мріях представників національної еліти. Тому, навіть, і її реалізація вилілася у копіювання передового досвіду (з поправкою на національну специфіку), а не красномовну риторику щодо досягнення вершин організаційної, технологічної та ін. досконалості. Тим більше, що можливості розробки принципово нових концепцій розвитку завжди були обмежені, як інтелектуальними, так і матеріальними ресурсами суспільства.

Зазначена практика втілювалася у таких досить простих рішеннях, як імпортозаміщувальній та експортоорієнтованій політиці з явно вираженим промисловим пріоритетом, протекціонізми та державному інтервенціонізми. У багатьох випадках проривними стали текстильна, суднобудівна та деякі ін. галузі. Часто відбувалося протекціоністське копіювання продукції при послідовному зниженні її собівартості. При цьому держава підтримувала власних виробників, намагаючись створити, перш за все, власний корпоративний сектор. Корупція та фактичне злиття інтересів бізнесу та влади виступали тими побічними ефектами, які не дуже турбували авторитарні режими країн, що здійснювали рух у обраному напрямку.

Такі заходи допомогли набагато більше вирішити конкретні проблеми, ніж їх постійне обговорення. Зрозуміло, що не всі країни з тих, хто розпочав такий рух, дійшли до бажаного результату. Більш того, досягнення поставленої мети в економіці майже автоматично вимагало змін у політичній системі. Формувалося своєрідне замкнуте коло реформізму: авторитарна влада з чітко зазначеними цілями забезпечувала прогрес в економіці, а останній, у свою чергу, створював умови для демократизації політики.

Через це модернізація у країнах третього світу зазнала суперечливих оцінок, а його економічна серцевина – індустріалізація, навіть, розчарувала своїми наслідками деяких відомих вчених-економістів [3, с. 239]. Однак слід визнати і те, що неоднозначні наслідки такого курсу все ж серйозно вплинули на світову економічну та політичну систему, змушуючи її традиційні центри влади враховувати появу нових потужних «гравців», політична та економічна «вага» яких врівноважувалася не тільки на внутрішньому просторі таких країн, а й за її межами.

Сьогоднішній інтерес до модернізації, яка відбулася у минулі десятиріччя в країнах, що розвиваються, має суто практичне наповнення, яке виходить з необхідності масштабних перетворень у структурі економіки України через докорінне реформування інститутів влади та механізмів управління суспільним розвитком. Враховуючи ускладнення таких перетворень, що виникли внаслідок фактичної «реформаторської паузи» останніх років (яка заявила про себе вже назрілими, але відкладеними адміністративно-територіальним, бюджетним, податковим реформуваннями), слід визнати надто високу ціну, як зволікання, так і провалу національної програми модернізації.

Саме цим можна пояснити те, чому остання програма економічних реформ спрямовує суспільство на перебудову одразу за п'ятьма основними напрямками [4, с. 3] у надто короткий час. Ймовірно через це програму відрізняє й певна неузгодженість її базових цілей (яка, до речі, стає помітною з досвіду країн, що обирали шлях модернізації у минулому). Так, наприклад, «побудова сучасної відкритої й конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки» паралельно з її структурною перебудовою, є не просто надто складним завданням, а таким, що має спиратися на послідовний та науково вивірений курс пошуку Україною свого місця у міжнародному поділі праці.

Справа ускладнюється тим, що сьогодні Україна вже займає певне місце на світових ринках, яке характеризує її економіку скоріше як сировинну, експортоорієнтовану та надто відкриту для іноземних товаровиробників. Відбиваючись у безлічі особливостей її політичної та економічної організації, така спеціалізація автоматично перетворює країну у периферію світової економічної системи, своєрідного постачальника сировини, транспортних послуг, трудових ресурсів та ін. для тих суб'єктів згаданої системи, які спромоглися реформувати власну економіку раніше.

Тому і реформування економіки має виходити з більш конкретного, але, при цьому і більш тривалого за строками своєї реалізації, проекту – розриву зі своєю сировинною орієнтацією. Ця проблема має стати стрижневою для національної економічної політики та дискусійною для професійного середовища. Важливість саме такої постановки питання для нас пояснюється очевидною складністю розриву країни зі своїм «сировинним минулим», наявністю потужних (часто об'єктивних) обставин, що протидіють руху в цьому напрямку. Однак з точки зору майбутнього тільки цей напрямок легалізує в очах суспільства непопулярність реформ епохи модернізації.

Література.

1. Друкер П. Ф. Практика менеджмента: Пер. с англ.: Учебное пособие. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. – 398 с.
2. Калхун К. Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал // Русские чтения. Выпуск 3. – М.: Институт общественного проектирования, 2006. – С. 26–35.
3. Словарь современной экономической теории Макмиллана: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 608 с.
4. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ 2010–2014 роки. Версія для обговорення 2.06.2010. – 85 с.

УДК 316.31

Юлія Молодожен

САМОДОСТАТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Якщо проаналізувати проблеми функціонування сучасної системи місцевого самоврядування в Україні, то однією з головних проблем є створення самодостатніх територіальних громад. Самодостатні регіони, самодостатні громади, самодостатні адміністративно-територіальні одиниці, самодостатнє місцеве самоврядування – всі ці словосполучення,

© Молодожен Ю.Б., 2010.

які ми досить часто зустрічаємо у публікаціях, більшість авторів розуміє в контексті визначення певної міри самостійності у вирішенні проблем місцевого розвитку. В той же час слід розуміти, що функціонування окремих систем або підсистем суспільства «самих по собі» не є реальним, особливо коли мова йде про систему управління в окремо взятій країні. Для того, щоб розібратися в змісті дефініції «самодостатність» можливо доцільним було б з'ясувати первинні витoki цього терміну.

Так, наприклад, соціологічний словник дає нам два тлумачення терміну самодостатність:

- виникнення природним шляхом і можливість подальшого існування без впливу ззовні;
- властивість стабільного і тривалого (на історично значимому відрізку часу) або нестійкого і короткотривалого існування активної системи при незмінному стані зовнішнього простору [1].

В цьому ж словнику знаходимо пояснення цих визначень з позицій системного підходу, де самодостатня система визначається як така, що здатна при незмінних умовах оточуючого середовища, як зберігатися, так і руйнуватися під впливом внутрішніх причин. Самодостатність системи виникає і супроводжується надлишковістю (запасом міцності і функціональними можливостями) її самої і попередньої системи (тієї, з якої вона виникла): сформований попередньою системою базис забезпечує певний запас міцності самодостатньої системи [1].

Аналізуючи наведені у словнику тлумачення, виникає багато сумнівів стосовно застосування їх до соціальних систем. Зокрема, перше тлумачення фактично стосується замкнених систем, які зустрічаються в природі дуже рідко, що не дає можливості використовувати його у подальших дослідженнях соціальних систем. Друге визначення також дає спрощене трактування самодостатності, але вже чітко відмічає цей стан як властивість активних систем. В той же час, на нашу думку, не завжди руйнація та збереження системи відбувається при незмінних умовах оточуючого середовища. Якщо пригадати розпад Радянського Союзу як великої зовнішньої системи, що вплинув на руйнацію інших підсистем (зовнішні умови), то громади почали свою трансформацію, пристосовуючись до нових умов саме через відчутний вплив зовнішніх чинників. При цьому вони намагалися зберегти існуючий уклад життя на рівні задоволення мінімальних потреб населення, використовуючи сформований попередньою системою потенціал.

Проте наведені у словнику визначення дали поштовх авторським дослідженням для пошуку витоків самодостатності у філософських джерелах, пов'язаних з пізнанням суспільства як системи. Серед усього розмаїття філософських досліджень суспільства нашу увагу привернули праці науковців, які сформували концептуальні положення структурно-функціонального аналізу при вивченні до соціальних систем.

Як відомо будь-яка природна структура, структура суспільства включає не тільки окремі елементи (люди і їх об'єднання), але також їх властивості і відносини, що дозволяють нам відокремити одні соціальні об'єкти від інших. Кожна соціальна спільнота є не тільки сукупністю індивідуальних якостей людей, які входять до цієї спільноти, але є і сукупністю деяких власних якостей самої спільноти, яких немає у жодного з її індивідів, що додають даній спільноті її своєрідність, унікальність. І ця своєрідність будь-якої соціальної спільноти (сім'ї, роду, племені, народності, нації, людського суспільства в цілому), їх відмінність від складових їх окремих людей пояснюються тим, що всі вказані спільноти включають ще один найважливіший компонент — соціальні зв'язки, взаємодії, відносини між людьми.

Таким чином, соціальна структура суспільства є нерозривною єдністю двох основних складових:

- 1) сукупність індивідів, людей, їх об'єднань;
- 2) сукупність взаємодій, зв'язків, відносин між людьми і соціальними групами.

Системна парадигма виходить з традиційного принципу соціології, який побудований на структурно-функціональному аналізі. Вона намагається розглядати суспільство як цілісність і визначити структуру об'єкта і характер взаємозв'язків в структурі між елементами.

Серед великої кількості праць науковців, що займалися питаннями дослідження соціальних систем шляхом такого методологічного підходу як структурний функціоналізм (Конт, Спенсер, М. Вебер, Є. Дюркгейм, Р. Мертон, Н. Вінер, Н. Луман та ін.), певну зацікавленість викликають праці відомого американського соціолога-теоретика Толкота Парсонса [2; 10–11].

Суспільство (за Парсонсом) — це такий тип соціальної системи, яка досягає по відношенню до оточуючого середовища найвищого рівня самодостатності. Його точка зору суттєво відрізняється від загальноприйнятих філософських поглядів на суспільство як сукупності конкретних індивідів. Застосовуючи критерії самодостатності суспільства Т. Парсонс виділяє 5 критеріїв, кожний з яких застосовується до одного з п'яти середовищ функціонування соціальних систем — вищої реальності, культурним системам, системам особистості, поведінковим організаціям і фізико-органічному середовищу. Тобто він визначає самодостатність як функцію від збалансованої комбінації механізмів контролю над відносинами суспільства з цими п'ятьма середовищами, а також від ступеню його власної внутрішньої інтеграції [2, с. 96].

В своєму творі «Поняття суспільства: компоненти та їх взаємовідносини» Т. Парсонс виділяє чотири головні функції системи: адаптація, досягнення мети, інтеграція, збереження існуючого порядку. Таким чином система повинна пристосовуватися до середовища, досягати мети, мати внутрішню єдність і вміти зберігати цей стан, відтворювати структуру і знімати напругу в системі. Завдяки виділенню цих чотирьох функцій виявилось можливим аналізувати систему будь-якого рівня в термінах функціональних підсистем [2, с. 98]. Так, на найвищому рівні виділяється так звана система людської дії — система, що самоорганізується, специфіка якої на відміну від системи фізичної або біологічної дії, виражається в наявності, по-перше, символістики (мова, цінності і т.п.), по-друге, нормативності, і, нарешті, в ірраціональності і незалежності від умов середовища. У цій системі людської дії Т. Парсонс виділяє чотири підсистеми:

- організм — підсистема, що забезпечує функцію адаптації і дає системі фізичні й енергетичні ресурси для взаємодії із середовищем;
- особистість, що забезпечує досягнення мети;
- соціальну систему, що відповідає за інтеграцію дій множини індивідів;
- культурну систему, що містить цінності, вірування, знання і т.і.

На рівні соціальної системи Т. Парсонс, у свою чергу, виділяє теж чотири підсистеми, кожна з яких виконує одну з чотирьох головних функцій:

- економічна, покликана забезпечувати адаптацію до середовища;
- політична, призначення якої в досягненні мети;
- система підтримки інституціональних культурних (етнічних) зразків, що відповідає за легітимізацію нормативного порядку і збереження цілісності;
- соціетальне співтовариство (єдиний колектив, який підпорядковується визначеному прийнятому нормативному порядкуві), що забезпечує внутрішню єдність [10, с. 45].

При цьому перші три підсистеми створюють середовище для функціонування четвертої — соціетального співтовариства. Таким чином, кожна підсистема спеціалізується на виконанні якоїсь функції, і результати її діяльності можуть бути використані іншою більшою системою — за принципом матрьошки. Причому кожна підсистема залежить

від інших підсистем – вони обмінюються результатами своєї діяльності.

В рамках авторського дослідження найбільшу увагу привертає саме розгляд функціонування соціетального співтовариства – як певного аналога територіальної громади – та можливість визначити критерії самодостатності цього співтовариства під час взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем. Вводячи поняття соціетального співтовариства, Т. Парсонс зазначає, що в умовах спільного територіального місця проживання, праці, релігійної та політичної діяльності, підтримка нормативного порядку не може бути відді-

лена від контролю за поведінкою в межах певної території. Функція управління повинна містити відповідальність за збереження територіальної цілісності нормативного порядку суспільства. При цьому під час розгляду відносин між соціетальним співтовариством і його середовищами основну увагу необхідно звернути на взаємодію двох факторів: нормативного порядку і організованого в колективи населення. Зокрема в нормативному аспекті слід розрізняти норми і цінності, а в організаційному – колективи та ролі. Таким чином в загальній системі дій суспільства соціальну систему можна структурувати наступним чином (табл.1).

Таблиця 1.

Структура соціальної системи за Т. Парсонсом [11, с. 26].

Підсистеми	Структурні компоненти	Аспекти процесу розвитку	Основна функція
Соціетальне співтовариство	Норми	Включення	Інтеграція
Відтворення зразка	Цінності	Генералізація цінностей	Відтворення зразка
Політична	Колективи	Диференціація	Досягнення мети
Економічна	Ролі	Підвищення адаптивного потенціалу	Адаптація

Під час аналізу взаємодії між чотирма підсистемами важливо враховувати і таке явище як взаємопроникнення. Саме завдяки зонам взаємопроникнення може відбуватися процес взаємообміну між існуючими підсистемами і системами вищого рівня. Це ще раз свідчить про відкритість соціальних систем по відношенню до оточуючого середовища.

Також аналіз структури соціальних систем можна здійснювати через визначення таких компонентів як норми, цінності, колективи і ролі. Цінності посідають провідне місце в тій сфері, яка стосується виконання функцій зі збереження і відтворення зразка, оскільки є уявленням про бажаний стан системи. Норми є більш конкретними і спеціалізованими по відношенню до окремих соціальних функцій і типів соціальних ситуацій та містять певні способи орієнтації для дій в функціональних і ситуаційних умовах, специфічних для певних колективів і ролей. Колективи належать до тих структурних компонентів, для яких функція досягнення мети є головною. Ролі, що виконують адаптивну функцію, охоплюють основні зони взаємопроникнення. Саме за умов дотримання всіх цих складових соціальна система зберігає свою цілісність і взагалі існує як система.[11, с. 36]

Подальший розвиток ідей та поглядів Парсонса ми знаходимо в працях сучасного російського вченого К.Х. Момджяна [3], який на конкретних прикладах намагався визначити самодостатність як суспільства так і окремих соціальних спільнот.

На його думку, філософський підхід (на відміну від погляду політиків) вважає, що незалежність будь-якого внутрішнього стану системи має досить відносний характер. Тим самим філософський підхід припускає чітке визначення тієї міри самостійності об'єктів, їх незалежності від зовнішніх умов, яка необхідна і достатня для визнання їх самодостатності. На думку К.Х. Момджяна, коли про самодостатність розмірковують політики, як правило вони зводять її до господарсько-адміністративної або іншої автономії в світовому суспільстві. Однак, з філософської точки зору мова йде про досить відносну незалежність, що має цілком соціальний вимір. Зрозуміло, що будь-яке найбільш самостійне в світовому масштабі суспільство не може існувати поза і незалежно від природи, оскільки бере від неї всі необхідні речові та енергетичні засоби для свого функціонування. Тоб-

то самодостатність у певному сенсі, в жодному випадку не є здатністю існування системи «самої по собі», «в собі і для себе», а безпосередньо, вступаючи у відносини з зовнішнім середовищем, здійснюючи з ним певну взаємодію. У випадку з соціальними системами самодостатність означає не відсутність зовнішнього середовища, а особливий механізм взаємодії з цим середовищем, особливий засіб зародження, підтримки і розвитку сутнісних властивостей системи, що створюють притаманну їй якість [3].

Така самодостатність характеризує систему у будь-якому аспекті її існування, тобто розповсюджується і на її устрій, і на її функціонування, і на її розвиток. В усіх цих випадках ми маємо справу з іманентністю буття, існуванням за власними законами, дія яких обмежена самою системою і не розповсюджується на зовнішні реалії. Структурно-функціональна і динамічна організації системи мають своєю безпосередньою причиною існування не впливи зовнішнього середовища, а власну потребу виживання в середовищі, потребу у забезпеченні і збереженні притаманній системі цілісності, якісної визначеності.

Водночас якісна самостійність окремих функціональних компонентів цілого не тотожна їх якісній самодостатності. На відміну від суспільства або самодостатніх біологічних систем функціональні компоненти цих субстанціональних об'єктів позбавлені середовища існування, закони якого якісно б відрізнялися від їх власних. Вони не здатні також власними зусиллями відтворювати притаманну їм органічну цілісність, а зберігають її виключно в полі системної взаємодії.

Специфіка суспільства пов'язана, звичайно ж, не з його розмірами й іншими зовнішніми властивостями, а з ознакою самодостатності, яка означає, що суспільством може вважатися тільки такий колектив людей, який здатний самостійно створювати і відтворювати феномен суспільного життя з усіма соціетальними властивостями, що відрізняють його від природних процесів.

Погоджуючись з визначенням суспільства, запропонованим Т. Парсонсом та користуючись поглядами соціології, К.Х. Момджян самодостатніми називає такі реальні групи людей, що здатні власною діяльністю створювати і відтворювати всі необхідні умови спільного існування. Інакше кажучи, виробляти все потрібне для колективного життя.

Аналізуючи конкретні історичні періоди розвитку суспільства можна стверджувати, що реальне суспільне життя людей здійснювалося і до цих пір здійснюється як життєдіяльність окремих соціальних груп, розділених простором і часом, мовою і культурою, національними межами, економічними і політичними відмінностями в стилі життя, історичним минулим і перспективами майбутнього.

Різні вчені іменують такі соціальні самодостатні групи за допомогою різних термінів – «народи», «країни», «держави» тощо, але спочатку самодостатні соціальні групи були представлені етносами, тобто групами людей, зв'язаних спільністю історичного походження, закріпленого в єдності мови і культури. Такі етнічні групи, як єгиптяни, євреї, китайці та інші, являли собою історичну початкову форму існування суспільств (які починаючи з родоплемінних союзів мали, як правило, моноетнічний характер, існували під єдиним «національним дахом»). Пізніше в історії етнічне і соціальне починають розходитися. Так, етнічні групи часто перестають бути суспільствами, зберігаючи духовну спільність мови, релігії, історичної самосвідомості і ін., але втрачаючи єдність національної території, економіки і адміністративно-політичного управління, як це відбулося, наприклад, з єврейським етносом. Виникає відмінність між «етнічним ядром», представленим самодостатніми етносоціальними групами, «етнічною периферією», яку складають люди однієї національності, що компактно проживають за межами своєї історичної батьківщини, і «етнічною діаспорою» – номінальною групою співвітчизників, розкиданих «по містах і селах» [3].

З іншого боку, реальні суспільства втрачають своє «моноетнічне» забарвлення (так, в сучасне французьке суспільство включаються люди, що зовсім не обов'язково є етнічними французами, наприклад алжирці, які сповідають свої національні цінності, і при цьому постійно проживають і працюють у Франції, усвідомлюючи себе її повноправними громадянами). Багатонаціональним було вже стародавнє римське суспільство, не говорячи вже про сучасне американське, яке є «плавильним казаном» найрізніших рас і національностей, що зуміли інтегруватися в націю – єдину соціально-економічну, політичну, культурну систему. Часто єдине суспільство складається як добровільне федеральне або конфедеративне об'єднання різних національностей (як це має місце в сучасній Швейцарії). Все це означає, що соціологічне поняття суспільства ширше етнографічних категорій, що позначають ту або іншу форму національної приналежності.

З іншого боку, поняття суспільства далеко не завжди співпадає з поняттями «країна» або «держава», якщо розуміти їх як єдине політико-адміністративне утворення із загальною системою управління, державними кордонами, грошовим обігом, податками і т. і. Як приклад можна навести Великобританію, що в період колоніального владцтва була подібним імперським пристроєм, проте англійці, австралійці, індійці, пакистанці та інші народи, що жили в державі, мальованій на карті світу одним і тим же кольором, ніколи не складали єдиного в соціологічному сенсі суспільства, бо ніколи не володіли духовною єдністю, свідомістю загальних життєвих цілей і долей. Політична інтеграція, тим більше заснована на насильстві, завоюванні, сама по собі не здатна створити таку стійку соціальну систему, як суспільство, про що свідчить неминучий розвал всіх відомих історії імперій, сколочених тільки силою зброї.

Відзначимо, нарешті, що суспільство відрізняється від держави і в тому випадку, якщо ми розуміємо державу вже не як країну на політичній карті світу, а як найважливіший політичний інститут, що включає різні урядові органи, армію, поліцію, суд і ін., покликаний забезпечувати політичну і адміністративну цілісність суспільства, координувати різні сфери його життя. Очевидно, що держава, що так розуміється, є всього лише частиною цілісного суспільства. Залишаючи осторонь всі тонкощі історичного буття суспільства, відзначимо, що, на думку більшості учених, його критерієм від-

повідають так звані «національно-державні» об'єднання людей, що володіють автономним суспільним життям (у її організаційному, господарському, соціальному і духовному вимірі). Мова йде про Японію, Польщу, США і тому подібні об'єднання людей, реальних самодостатніх груп, що володіли і володіють певним статусом [3].

Свідомо на користь такого висновку може послужити хоч би наступне «філологічне» міркування. Неважко зрозуміти, що отримання самодостатності, властивої суспільству, означає одночасно втрату соціальною групою тієї особистої приватної функції, яка відрізняла її від інших груп. Насправді, ні у кого з нас не викличе ускладнень питання, для чого існують поліцейські, актори або футболісти. Проте не кожна людина знайде, що відповісти на «дитяче питання»: для чого існує французьке або польське суспільство, що вони покликані робити як реальні самодіяльні групи? Очевидно, що суспільство не має головної і єдиної функції, якщо не вважати нею інтегральне завдання виживання і розвитку, заради якого воно виконує всі функції, необхідні для сумісного існування людей. Саме тому людина може бути професійним політиком, військовим або торговцем, але вона не може бути «професійним поляком» або французом – ці поняття означають приналежність не до того або іншого заняття, професії, але до самодостатньої соціальної групи, що «поєднує» всі необхідні професії.

В той же час, Момджян піддає історичній перевірці викладені вище міркування, намагаючись відповісти на запитання: чи не існують в історії суспільства приклади таких соціальних груп, які володіли б вираженою самодостатністю і в той же час не могли б розглядатися як повноцінні суспільства? Беручи як приклад селянську громаду в середньовічній Європі філософ намагається з'ясувати, що хіба вона (громада), ведучи замкнене натуральне господарство, не забезпечувала все необхідне для життя – не тільки свого, не співпадаючи при цьому з багаточисельним феодалним суспільством?

Самодостатність селянської громади ілюзорна і може визнаватися лише тими людьми, які зводять матеріальне життя до господарської діяльності, так званого матеріального виробництва. Задамо просте запитання: чи могли селяни працювати на полях і фермах, якби не мали мінімальної гарантії того, що все створене ними не буде відібране випадковим загоном розбійників? Хто здійснював функцію військового захисту населення? Куди прямували селяни у разі нападу зовнішнього ворога? Хто здійснював необхідну функцію правової регуляції (суд) і забезпечував правопорядок в суспільстві? Хто відповідав за справляння релігійних потреб людей і т. і.? Глибоко помиляються ті, хто, стверджуючи самодостатність селянства, розглядають всі інші стани, і перш за все феодалне дворянство, як закоренілих паразитів, єдиним заняттям яких був грабіж і експлуатація селянства. Насправді, система суспільного розподілу праці, що склалася в середньовіччі, припускала взаємну користь самих різних станів, постійні конфлікти яких не завважали їм разом – і лише разом! – скласти самодостатнє феодалне суспільство, що проіснувало весь відведений йому історією термін [3].

Такими ж помилковими були б спроби розглядати як реальне самодостатнє утворення такої соціальної групи, як відома всім сім'я Ликових, загублена в тайговій безвиході, про яку писала «Комсомольська правда». На перший погляд, ми маємо справу з людським колективом, що здійснює спільну діяльність в умовах повної і абсолютної самодостатності. Насправді, на відміну від середньовічної общини члени такої сім'ї володіли не тільки економічною, але і організаційною самодостатністю, тобто цілком самостійно регулювали відносини в своєму колективі, самостійно забезпечували власну безпеку, не платили ніяких податків державним інстанціям тощо. Але чи означає цей факт, що ми маємо справу з дійсно самодостатнім утворенням, яке примушує нас уточнити критерії суспільства, щоб не рахувати їм

малу групу людей, що так відрізняється від національно-державних утворень?

Спроби такого уточнення робилися в історії соціальної думки. Ми маємо на увазі прагнення деяких теоретиків зв'язати відмінність суспільства від «приватних» соціальних груп з особливостями історичного виникнення тих і інших. Дійсно, і політичні партії, і армія, і виробничі колективи цілком свідомо створюються людьми (хоча це далеко не завжди відбувається за капризами людської волі: люди так чи інакше усвідомлюють необхідність або доцільність такого «винаходу» і усвідомлено втілюють його в життя). В той же час ні Польща, ні Франція, ні Японія не були створені «за планом», а виникли в процесі стихійного етногенезу. Відповідно такі суспільства є вже не просто організаціями людей, а спільнотами, що історично виникли, тобто володіють особливостями генезису, явно відсутніми у сім'ї Ликових.

Відзначимо, що подібна відмінність в механізмах виникнення соціальних груп дійсно має місце, проте воно не є ні достатнім, ні необхідним критерієм розрізнення суспільств і «не суспільств». Щоб довести, що мала сімейна група, загублена в тайзі, не може вважатися суспільством, нам не потрібні подібні додаткові критерії. Потрібно лише правильно розуміти феномен самодостатності, усвідомлювати, що вона не обмежується ні сферою господарства, ні адміністративною саморегуляцією, але включає ментальну, духовну самодостатність, явно відсутню у випадку, що розглядається нами. Насправді, вважати сімейство Ликових самостійним суспільством ми зможемо лише в тому випадку, якщо доведемо, що духовність цих людей, звичні їм стереотипи мислення і відчуття примушують нас вважати їх не російськими старообрядцями, що опинилися в умовах штучної ізоляції, а представниками нового, самостійного етносу [3].

У цьому плані далеко не кожна група людей, що веде автономне практичне життя, є суспільством, будучи часто не більше ніж «колонію», створену в тих або інших цілях. Тоді за яких умов жителі іспанських військових поселень в Латинській Америці, практично незалежні від метрополії, перестають бути іспанцями і стають колумбійцями, чилійцями або аргентинцями? Відповідь однозначна: лише тоді, коли економічна і адміністративно-політична самодостатність групи доповнюється реальною культурною автономією, яка виражається в стійких особливостях мислення і відчуття, людей, що закріплюються в мові, мистецтві, стандартах поведінки і передаються з покоління в покоління.

Вважаючи основною ознакою суспільства його функціональну самодостатність, К. Х. Момджян порушує ще одну непросту проблему. Всім відомий той високий ступінь взаємної залежності, яка існує між країнами і народами в сучасній історії. На наших очах склалася система міжнародного розподілу праці, яка ставить економічну кон'юнктуру Франції в залежність від політики американського президента, успішну роботу японських підприємств - від стабільного видобутку нафти на Близькому Сході. Чи не означає це, що сучасні країни вже не можна вважати суспільствами, що ними є лише окремі нецивілізовані племена, що живуть в умовах економічної автаркії, політичній і культурній самоізоляції (або наднаціональні цивілізації, як в цьому переконаний, наприклад, відомий англійський історик і філософ А. Тойнбі).

Відповідь на це питання не може бути однозначним. Цілком можливо, що сучасне людство вступило в процес формування єдиної планетарної цивілізації, в якій окремі країни і народи дійсно втраять статус автономних самодостатніх одиниць, але разом з тим, сучасне людство знаходиться лише на початку цього процесу, в тій його фазі, коли поняття «національна економіка», «національна політика» ще не стали фіктивними, а окремі країни все ще є суспільствами, що не втратили принципову здатність виживати в режимі автономного існування (тобто що зберігають потенційну самодостатність).

Цю позицію відстоює і російський вчений О.С. Розумовський, який зазначає що тільки справжні системи є само-

достатніми, тобто вони відносно незалежні і суверенні. Це означає відносну повноту і насиченість системи елементами і властивостями, необхідними для її життя, існування, що забезпечується зв'язаністю, відмежованістю від середовища, обсягом, кількістю і якістю внутрішніх властивостей і зв'язків, внутрішнім необхідним розмаїттям компонентів, їх автономією і специфікою функцій, міцністю організації. Самодостатність системи можна визначити і як зрілість цілісності, і як здатність до саморозвитку і самовідтворення в умовах актуального середовища [4].

Вивчаючи виникнення та існування нетрадиційних етнічних громад в Україні О. Малиновська також відмічає, що об'єднання таких громад відбувається не за територіальним, а етнокультурним принципом. Як і у випадку національних меншин люди згуртовуються на основі спільної мови, традицій, релігії тощо. Основним сенсом існування таких громад є надання взаємодопомоги, представництво і захист спільних інтересів перед оточуючим середовищем. Через своїх лідерів громада здійснює зовнішнє представництво, спілкування з органами влади різних рівнів, міграційною службою, міліцією, іншими національними громадами тощо [6, с. 148].

Визначення ролі етнонаціонального фактору при функціонуванні соціальних систем знаходимо і в працях П.І. Надолішнього, який зазначав, що усвідомлення етнічною спільнотою потреб свого духовного, соціально-економічного і політичного розвитку відображається у її інтересах і ідеалах. Останні спонукають спільноту до дії, стають явищами соціальної дійсності. Але етнічна, національна самосвідомість здатна не тільки обумовлювати дії свого носія, але й викликати реакцію на себе саму з боку іншого соціального суб'єкта (етнічної спільноти, політичного інституту тощо) [5, с. 27].

Не можливо також залишити поза увагою погляди на принципи функціонування соціальних систем російського вченого М. І. Беляєва, який, акцентуючи увагу на принципах самоорганізації суспільних систем, визначав їх як принципи найвищої демократії [7–8]. Зокрема, при дослідженні закономірностей ієрархічних систем він виділяв 7 основних принципів самоорганізації, які обумовлюють внутрішню і зовнішню цілісність, визначають суть процесів, що відбуваються в хаосі, це: самодостатність; самозбереження; саморегуляція; самовідтворення; саморозвиток; самонормування; самовідродження.

На думку М. І. Беляєва підхід до розуміння цілісності, як системи, що володіє зовнішньою і внутрішньою подвійністю, виводить саме поняття цілісності з категорії виключно філософської в категорію природничих наук. Поки в системі існує подвійність, існує і сама система як ціле, в межах заданої подвійності. Немає цілісності – немає системи. При руйнуванні система розпадається на окремі підсистеми, які, набуваючи «незалежності», можуть знову стати цілісними системами, а можуть і не стати. Одночасно з абсолютною цілісністю природні операційні механізми породжують і відносну цілісність. Ця категорія застосовується по відношенню до систем, які функціонують в складі великих систем, і характеризує нижню межу цілісності. Якщо цілісності присвоїти значення одиниці «1», то відносна цілісність має число значення не нижче 2/3, що співпадає з поняттям «самодостатність». Таким чином з пропорції 2/3:1/3 витікає, що будь яка система буде самодостатньою, якщо з усієї сукупності цільових функцій системи 2/3 реалізуються виключно самостійно. Тобто цілісність і самодостатність визначають пороги верхньої і нижньої границі будь-якої системи. Поки система функціонує у визначених межах вона є системою як такою. Самодостатні системи володіють властивостями щодо незалежності виконання своїх внутрішніх функцій від зовнішніх впливів, за виключенням однієї або декількох обраних системою, які є відповідальними за таку взаємодію. Якщо поріг цілісності буде менший, ніж той, що потребує самодостатності, то система не буде цілісною, а буде фактично являти собою тільки частину самостійної підсистеми [7].

Соціальні системи є найскладнішими ієрархічними системами, в яких постійно відбуваються фазові зрушення (зміни суспільних формацій, реформи). В сучасному суспільстві все частіше відбуваються процеси переоцінки суспільних цінностей, які фактично формують систему обмежень цільової функції суспільства. Стосовно соціальних систем принцип самоорганізації – як принципи вищої демократії – мають становити основу еволюції соціальних систем і повинні бути закріплені в законодавчому порядку. У процесі еволюції соціальних систем повинні удосконалюватися як інститути демократії, так і інститути диктатури відповідно до принципів самоорганізації суспільства – принципів вищої демократії. Так, відповідно до принципу самодостатності на всіх рівнях ієрархії повинні бути визначені набори відповідних цільових функцій, необхідних для управління процесами саморегулювання, самовідтворення і саморозвитку на відповідних рівнях ієрархії. Сукупність цих цільових функцій, що передбачають баланси інтересів усіх соціальних груп і шарів, і буде формувати єдину самоузгоджену цільову функцію суспільства, його вищої демократичної форми. Функції, передані самодостатними соціальними структурами на відкуп вищестоящим рівням соціальної ієрархії, можуть інтерпретуватися цими структурами як диктаторські форми управління, тому що передбачають відносини підпорядкованості. Наскільки правильно будуть визначені такі базисні набори цільових функцій, настільки більш розумними будуть поєднуватися методи демократії і диктатури в даному суспільстві. Сукупність таких методів управління суспільством, розробка механізмів їхньої реалізації і повинна визначати головні напрями соціальних реформ усіх соціальних суспільств [8].

Серед усіх перелічених вище принципів самоорганізації суспільства М. І. Беляєв вважає самодостатність найголовнішим. Відповідно до даного принципу та існуючими в суспільстві обмеженнями і законами збереження суспільних цінностей, кожному індивідуумові, кожній соціальній або суспільній групі, що перебувають на тому або іншому рівні ієрархії суспільства, у законодавчому порядку гарантуються відповідні права. Принцип самодостатності забезпечує кожному членові суспільства як самостійність і індивідуальність у їхній діяльності, так і самотність. У соціальних системах самодостатність виявляється в деякій специфічній формі. Це визначається тим, що в силу закономірності інтеграції відбувається взаємопроникнення систем одна в одну разом зі своїми цільовими функціями. Якщо в суспільстві, на кожному рівні його ієрархії буде забезпечений баланс між відповідними цільовими функціями окремих суспільних систем і підсистем, то можна стверджувати, що в такому суспільстві існує самоузгоджене поле цільових функцій, що відображають відносини гармонії в суспільстві, баланс інтересів усіх соціальних груп і шарів. Сукупність таких цільових функцій складає єдине самоузгоджене поле суспільства і відбиває самодостатність суспільних систем і підсистем цього суспільства. Це самоузгоджене поле, що передбачає баланс інтересів усіх соціальних груп і шарів суспільства, і буде характеризувати сутність вищої форми демократії.

Підтвердження цієї тези знаходимо і у О. С. Філатова, який наголошував на тому, що відправний принцип громадянського суспільства полягає в тому, що сфера компетенції більшої спільноти (у т.ч. держави) починається там, де закінчується можливість меншої спільноти або громадянина. З цього витікає ідея принципу самодостатності і доповнення: сфера діяльності кожної більш великої спільноти по відношенню до більш малої має свої пороги. Перше виникло для вирішення завдань, які друге не може вирішити самостійно, і в цьому полягає його призначення. Таким чином у держави, немає ніяких законних підстав втручатися в ту сферу, яка належить до компетенції малих спільнот. Саме тому сфера компетенції великого суспільства починається там, де закінчуються можливості малого [9].

Таким чином, вочевидь, що в інтересах самодостатності необхідно, щоб як мінімум 2/3 цих функцій виконувалися в

самій соціальній структурі. Це виключно внутрішні функції того або іншого осередку суспільства. Вони реалізуються на основі виключно внутрішніх законів цих осередків. Внутрішні функції не прозорі для зовнішніх систем. Для всіх зовнішніх систем, що контролюють і забезпечують умови функціонування будь-якого конкретного осередку суспільства, прозорі тільки 1/3 цільових функцій системи. Така прозорість необхідна для формування єдиного самоузгодженого механізму функціонування суспільства, механізму синхронізації процесів, що відбуваються в ньому. Чіткий, юридично значимий поріг самодостатності дозволяє раціонально організувати взаємини соціальних суб'єктів і політичної системи в цілому, чітко розрізнити ворогів, суперників, союзників, друзів. Реалізація на тому або іншому рівні ієрархії таких понять як самовизначення, суверенітет і т.д., без забезпечення відповідної самодостатності може стати згубною для відповідних соціальних груп, народностей і т.д., тому що можуть бути порушені інтеграційні зв'язки і, як наслідок, буде зруйнована основа для забезпечення самодостатності цих груп. Самодостатність у рамках суспільства буде самодостатною тільки тоді, коли вона буде здійснюватися не на шкоду суспільства і не за рахунок суспільства.

В основі формування економічного способу мислення також лежать принципи самоорганізації матерії. Саме в економіці, як ні в якій іншій науці, ці принципи використовуються в повному обсязі, будучи наслідком прояву законів еволюції систем в області економіки, наслідком ринкових відносин, відносин попиту та пропозиції. При цьому важливо розуміти, що ринкові відносини здійснюються на принципах самоорганізації, але самоорганізації не стихійної, а регульованої та стимульованої відповідними державними, соціальними й економічними інститутами. Практично в будь-якій економічній структурі можна виділити ту або іншу самодостатну частину (сегмент), яка тільки тоді здатна ефективно виконувати свої функції, якщо вона є цілісною, (самодостатною), якщо може самостійно вступати в ринкові відносини з іншими самодостатними партнерами. Фактично принцип самодостатності ринкових відносин є наскрізним каменем економічної науки. Так, з погляду економіки будь-яка економічна структура може бути самодостатною і цілісною, якщо вона сама себе фінансує (мінімум на 2/3). Для територіальних утворень ця вимога самодостатності може означати, що 2/3 податків і зборів, що збираються на території цього утворення, повинні залишатися в цьому територіальному утворенні, а 1/3 передаватися вищим структурним утворенням. Це головна, але не достатня умова самодостатності. Зібраних фінансових засобів повинно вистачати не тільки на поточні витрати, але і на розвиток території.

З наведеного вище витікає, що найважливішим критерієм виділення системи є доказ самодостатності об'єкта, що досліджується. Поки самодостатність не доведена, фактично кваліфікувати даний об'єкт як систему було б передчасно, навіть у випадку, коли окремі зовнішні ознаки цілісності в нього вже є .

Підсумовуючи викладене, слід відмітити, що усі окреслені в ході проведеного дослідження типи соціальної діяльності, групи, інститути, їхні взаємини в реальності завжди існують разом, взаємозалежні, перехрещуються, взаємопроникають один в одне. Тільки перебуваючи у єдності і взаємозв'язку, окремі соціальні сфери створюють суспільство як єдину систему, як особливий організм, що володіє не тільки властивостями, притаманним його окремим частинам, але і такими, яких немає в жодній зі складових частин. Ціле, як зазначав Аристотель, можна зрозуміти тільки як щось велике, щось інше, ніж проста сума складових його частин. Самодостатність — головна відмінність суспільства від його складових частин. Жоден із зазначених вище типів соціальної діяльності не може функціонувати самостійно, жодна з окремих соціальних груп не здатна вижити поодиноці, забезпечити себе всім необхідним. Такою здатністю володіє тільки суспільство в цілому. Лише сукупність усіх видів діяльності,

усі разом узяті і взаємозалежні групи і їхні інститути створюють суспільство в цілому як самодостатню соціальну систему — продукт спільної діяльності людей, здатних власними зусиллями створювати всі необхідні умови для свого існування. Саме підсумовуючи наведені вище трактування ми можемо констатувати, що самодостатність соціальної системи — це здатність своєю власною діяльністю створювати і відтворювати всі необхідні умови власного існування, робити все потрібне для колективного життя.

Література.

1. Мир словарей. Коллекция словарей и энциклопедий. Социологический словарь.: Электронный ресурс – режим доступа http://mirslovari.com/content_soc/OBSHHNOSTI-SOCIALNO-TERRITORIALNYE-5963.html.
2. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения – THESIS. 1993, вип. 2, с. 94–122.
3. Момджян К.Х. Введение в социальную философию: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., КД «Университет», 1997. – 448 с.
4. Розумовський О. С. Бихевиоральные системы. – Новосибирск, 1993. – 239 с.
5. Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 264 с.
6. Малиновська О. Нетрадиційні етнічні громади у великих містах України: реалії та можливості управлінські рішення // Управління сучасним містом. – №1–3 (5), 2002. – С.147–155.
7. Беляев М. И. Принципы самоорганизации материи и единое самосогласованное поле [Электронный ресурс] – Режим доступа – www.milogiya2008.ru.
8. Беляев [Электронный ресурс] – Режим доступа www.milogiya2008.ru.
9. Филатов А. С. Социальная практика и свобода личности [Электронный ресурс] – Режим доступа – http://www.nbuv.gov.ua/Articles/kultnar/knp200014/knp14_39.doc.
10. Parsons T. et al. (eds.). Theories of Society. New York: The Free Press of Glencoe, 1961.
11. Parsons T. Social Systems and Subsystems // The New International Encyclopedia of the Social Sciences, 1968b, v.15.

УДК 332.14

Олександр Павлов

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

В статті проаналізовано теорії цивілізації, фундаментальні положення економічної і географічної наук, теорії державного управління, які складають теоретичні засади управління соціально-економічним розвитком сільських територій, а також системний та синергетичний підходи, спеціальні методи дослідження з зазначеної проблеми.

Ключові слова: концепція сільського розвитку, методологія управління соціально-економічним

© Павлов О.І., 2010.

розвитком сільських територій, сільські території, системний підхід, теоретичні засади управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Досягнення сільськими територіями якісно нового рівня розвитку вимагає подолання моноцентризму в розумінні їх сутності, застосування до них нової пізнавальної парадигми, розгляду природи, ресурсного потенціалу та функцій цих соціально-просторових утворень крізь призму територіального підходу. У цьому контексті сільські території – це місце розвитку, перебування фізичних, біологічних та антропних тіл, простір виробничо-господарської, соціальної, духовно-культурної, політичної діяльності, поселенська мережа, природний ландшафт і життєве середовище. Згідно з територіальним підходом об'єктом управління виступає цілісна система загалом, а не тільки її окремі елементи. Він дає можливість досягти збалансованого розвитку, подолати міжгалузеві, внутрішньо- та міжрегіональні диспропорції, інтегрувати сільську і міську підсистеми суспільства.

Застосування територіального підходу до аналізу процесів, що відбуваються в межах сільських територій, актуалізує проблему розробки теоретичних засад та методології управління розвитком цих складних соціально-просторових утворень.

Незважаючи на те, що управлінський аспект зазначеної проблеми останнім часом досить активно вивчається фахівцями, до цього часу практично відсутні наукові праці, в яких сільські території досліджувалися б як цілісний системний об'єкт управління. Зважаючи на складну ситуацію на селі, його соціальну деградацію, на першочергову увагу заслуговує питання обґрунтування теоретичних засад розвитку управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Розв'язання сформульованої наукової проблеми має й прикладне значення, яке полягає у доцільності розмежування сільського господарства та сільських територій як об'єктів політичного впливу й управління, обґрунтування необхідності впровадження консолідованої державної політики соціально-економічного розвитку сільських територій, визначення її пріоритетних напрямів і складових, а також участі у її розробці та реалізації державних інститутів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та суб'єктів господарювання.

Управління розвитком сільських територій завдяки розробкам представників різних наукових шкіл та галузей виокремилася у самостійний науковий напрям. Значний внесок у наукову розробку та розв'язання цієї проблеми зробили представники вітчизняної економічної науки.

Обґрунтуванню концептуальних засад розвитку сільського сектору, розробці понятійно-категоріального апарату досліджуваної проблеми присвячено праці відомих українських економістів О. М. Бородіної, О. М. Онищенка, М. К. Орлатого, І. В. Прокопи, П. Т. Саблука, Л. О. Шепотько, В. В. Юрчишина та ін.

Важливе значення у науковій розробці проблеми управління розвитком сільських територій належить зарубіжним фахівцям – Е. Б. Алаєву, Г. В. Атаманчуку, В. Л. Бабуріну, Е. Дж. Блейклі, В. Г. Гусакову, Г. Дейлі, С. М. Жданову, Т. І. Заславській, Г. В. Колодко, М. Д. Кондратьєву, В. Н. Лексіну, Ю. Л. Мазурову, О. В. Петрикову, М. Е. Портеру, Д. Д. Торопову, А. Н. Швецову, Й. А. Шумпетеру.

Однак завершення трансформаційних процесів на сільських територіях вимагає посилення міждисциплінарного дослідження сільських територій.

Неповнота та фрагментарність у висвітленні зазначеної наукової проблеми потребують поглиблення теоретичних засад та методології управління соціально-економічним розвитком сільських територій. Досягнення сформульованої мети статті зумовило розв'язання наступних завдань:

- аналіз фундаментальних наукових положень та концепцій з питань управління комплексним розвитком сільських територій;

постановка проблеми

виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

аналіз останніх досліджень і публікацій

мета